

Türkiye'deki Hukuk Sosyolojisi Teorilerinde Weber

D. Celaleddin KAVAS¹⁾

1. Giriş

Moderniteyi anlamlandırabilmek ve tanımlayabilmek için başvurulan kuramsal araçların birçoğu Alman sosyolojisinin açtığı alana uğrayarak elde edilebiliyor. Dolayısıyla hangi cihetten yaklaşılsa yaklaşılsın çalışılacak bir modernite sosyolojisi, bu uğrakların dışında kaldığı sürece bize belirleyici bir noktadan seslenmekten de uzaktadır. *Kant*'ın Aydınlanma üzerine söylediklerinin, modernitenin düşünümSELLİĞİNE (reflexivity) dair ilk elden ve öncül bir örnek olduğu düşünülürse, onu takip eden düşünce geleneğinin, bilhassa *Hegel* sonrasındaki tartışmaların hangi siyasal dinamiklere bağlı olduğu da belirginleşecektir. Almanya'nın, kapitalizmi sadece iktisadî bir yöneliş olarak değil, aynı zamanda millî bir mesele olarak algılayanların ülkesi olduğu bu dönem içerisinde karşımıza çıkan sosyal ve iktisadî incelemeler, teorik çerçeveleri içerisinde bu algılayışın izlerini ne ölçüde taşırsa taşırsın, ortaya çıkan hülasa içerisinde bu endişeyi gözler önüne sermektedir.

Bu dönemde *Marx*, *Sombart*, *Simmel*, *Tönnies* gibilerinin ve nihayet *Weber*'in katkıları sadece güncelliğini ko-

rumakla kalmıyor, aynı zamanda yeni yollar, yeni açılımlar temin etmek isteyenlere de destek oluyor. Belki daha sonra başka çalışmalarda ayrıntılı olarak vurgulamak üzere şimdilik kısaca şu temel soruna değinmek istiyorum: Temel sorun kapitalizm ve modernite üzerinde hangi özneler olarak bir dayanak temin etmeye çalıştığımız sorunu-*dur. Hegel*'in meşhur "Aklî olan gerçektir, gerçek olan aklîdir"²⁾ formülünün sağ tarafındaki önermeden güç alan sağcılar da, sol tarafındaki önermeden güç alan solcular da bütün bu kuramsal dayanaklar sayesinde önceden çizilmiş bulunan birtakım yollar üzerinde ilerlemektedirler. Hâlbuki ne aklın mutlaklığı, ne de gerçek olanın yol göstericiliği insana insanlığı vermek yolunda bir katkı sağlayamayacaktır. Yine *Hegel*'in insanın özgürlüğünü, kendi dışındaki alana taşarak ve kendi dışındaki mülkiyeti aracılığıyla bir alan tesis ederek kazanabileceğini ileri sürdüğünü biliyoruz.²⁾ İnsana özgürlüğünü verecek "oluş"un, kendi dışındaki bir alanda tesis edilebilmesi düşüncesi, insanın tabiat karşısındaki tiranlığına yönelecek bir algılayışı beraberinde getirdiği gibi, bitkilerin ve hayvanların yaşamlarını sürdürme yö-

D. Celaleddin Kavas

nünde tabiat içerisinde kurdukları irtibatların insan varoluşuna aktarılması gayretlerini de mümkün kılmaktadır. Benim şimdilik kısaca işaret etmeyi gerekli gördüğüm sorun, insanın kendine bitkilerden ve hayvanlardan farklı bir özgürleşme yolu arayıp aramadığı sorunudur. Sağcılığın veya solculuğun kendilerine verdikleri ile yollarına devam edenlerden farklı olarak, *Marx*'ın, *Weber*'in veya bir başkasının hangi endişeleri taşıdığı ve hangi çabalarla kendine bir yol çizdiğini önemsiyorum. Çünkü bu endişe ve çabalara ilgisiz kalmak, çizilmiş bulunan yollar karşısındaki tutumumuzda hazırlıksız yakalanmayı doğuracağı gibi, bu yollardan birine veya birkaçına hapsolmayı da zorunlu kılacaktır.

Bu temel yaklaşım doğrultusunda kimlerin neleri tartıştığı, kimlerin ne-*re ilgi gösterdiği konusuna eğilmeyi, bulunduğu yeri tespit etmek isteyen kimsenin deyim yerindeyse etrafını ko-*laşan etmesi çabası olarak görüyorum. Üzerinde bir miktar zihni mesai harcamış bulunduğum³⁾ *Weber* sosyolojisinin Türkçe'deki hukuk sosyolojisi yazılarında ne şekilde ve ne ölçüde ele alındığını merak etmem de bu çabanın bir uzantısı. Bir tür "literatür incelemesi" olarak da vasıflandırılabilir bu yazıyı iki bölüme ayırarak konuyla ilgilenenlerin öncelik tespit edebilmele-*rine yardımcı olmaya çalışacağım. Bunlardan birincisi doğrudan doğruya Weber*'in hukuk sosyolojisine hasredilmiş bulunan monografiler, ikincisi ise hukuk sosyolojisi yazıları içerisinde *Weber*'e veya *Weber*yen yaklaşımlara yer veren eserler şeklinde ele alınacak.

Her ne kadar Türkçe'de hukuk sosyolojisi alanında oldukça sınırlı sayıda eserin kaleme alındığı malum olsa da, buradaki taramada yer alması gerektiği halde gözden kaçmış bazı eserlerin varlığı ihtimali dolayısıyla bunların müelliflerinden de şimdiden özür diliyorum.

Bu inceleme aynı zamanda *Weber*'in hukuk sosyolojisinin belli başlı noktalarına işaret etmeye de güç yetirebilir, umarım. Son yıllarda ülkemizde giderek daha fazla ilgi gören ve yaygınlaşan *Frankfurt Okulu* ile onun bir uzantısı olarak sayılabilecek *Eleştirel Hukuk Okulu* incelemelerinin daha yerli yerinde anlaşılabilmesi açısından *Weber*'in eleştirel teori üzerindeki etkilerinin aydınlanması gerektiği kanaatindeyim. Öte yandan postmodern hukuk eleştirileri açısından da *Weber*'in moderniteye yönelik karamsar yaklaşımlarının ve '*Nietzsche*' sayılabilecek tavrının anlamlandırılmasında fayda olabileceğini düşünüyorum. Böylelikle *Weber*'i gündeme getirmemde bir ölçüde eleştirel teoriye ve postmodern düşünceye duyulan ilginin sağlam temellerle buluşması amacının yer aldığını da belirtebilirim.

2. Monografi Olarak Weber'in Hukuk Sosyolojisi

A. Hâlide Topçuoğlu "Max Weber'e Göre Hukuki Düşüncenin Kategorileri ve Yeni Hukuk Normlarının Teşekkül Tarzları" (1964)

Hâlide Topçuoğlu'nun, 1964 tarihli *Ernst E. Hirsch*'e Armağan içeri-

(*) Solçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi

(1) G.W. F. HEGEL, Hukuk Felsefesinin Prensipleri, Çeviren: Cenap Karakaya, 2. Baskı, İstanbul 2004, s. 29

(2) Hegel, s. 62-63.

(3) D. Celaleddin KAVAS, Max Weber Sosyolojisi Işığında Modern Hukukun Rasyonel Temeli, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007.

sinde yayınlanan "Max Weber Sosyolojisine Göre Hukuki Düşüncenin Kategorileri ve Yeni Hukuk Normlarının Teşekkül Tarzları" isimli makalesi Hukuk Sosyolojisi alanında Weber üzerine yazılmış ilk Türkçe monografi olma özelliğini taşımaktadır.⁴ Türkiye'de Weber düşüncesinin etkilerinin kendini hissettirmeye başladığı tarihler göz önünde bulundurulacak olursa Topçuoğlu'nun bu makalesinin hukuk sosyolojisi açısından erken sayılabilecek bir çalışma olduğu söylenebilir.⁵

Makalenin başında neden Weber'i inceleme gereği duyduğu hakkında açıklamada bulunan Topçuoğlu, onun kurduğu sosyolojik yöntemin farklılığından ve diğer sosyolojik yöntemler karşısındaki önemli yanlarından bahsetmektedir. Bununla beraber Weber'in din sosyolojisi, ekonomi, hukuk sosyolojisi ve tarih gibi alanlardaki görüşleriyle uzlaşan veya uzlaşmayan herkesin onun bu alanlardaki otoritesini takdir ettiğine işaret etmektedir.⁶ Ancak bu genel açıklamaların ardından kendisini Weber üzerinde yoğunlaşmaya yönelten sebebi Topçuoğlu şöyle ifade etmektedir:

Biz on, on iki senedenberi Hukuk Sosyolojisi öğretimimizde bu sahaya hizmet dokunan öncüler ve kurucuların hep-

sine yeteri derecede ilgi göstermekle beraber, çağdaş sistemler içinde GEORGES GURVITCH'in eserine gerek kendi anlayışımıza daha uygun olduğundan, gerek modern hukukun hem teşekkül tarzları, hem istihale şekilleri bakımından gittikçe dallanıp budaklanan yeni neveleri, yeni tipleri karşısında behemahal teferruatlı bir hukuk tipolojisine baş vurmanın zaruriliğine inanışımızdan, diğerlerine nisbetle daha fazla yer vermiş bulunmaktayız. İşte bu yazımızda, WEBER'i konu olarak alışımızın hakiki sebebi, hem memleketimizde yakın zamanlara kadar pek az, fakat dünyada pek çok tanınmış bir otoritenin dikkate değer şahsiyetine ve sahamıza olan hizmetlerine hakettiği alâkayı göstermek; hem de aynı sosyal gerçeklik sahası hakkında en güvenilir otoritelerin dahi birbirine ne kadar zıt anlayışlara sahip olabileceklerine işaret ile bu gerçeklik nevinin basitleştirici genelleştirmelerle açıklanmaya elverişli olmayacak kadar mudil karakterini bir daha göz önüne sermektir.

Topçuoğlu'nun gözlemlerine göre o dönemde Türkiye'de Fransız Sosyolojisi ve bilhassa Durkheim ekolünün oldukça etkin olduğu, Amerikan Sosyolojisi'nin de giderek yaygınlaştığı anlaşılmaktadır. Alman menşeli olarak, Alman düşüncesini ne ölçüde temsil edeceği şüpheli olmakla birlikte, Marksist kuramların kendine yer bula-

(4) Hamide TOPÇUOĞLU, "Max Weber Sosyolojisine Göre Hukuki Düşüncenin Kategorileri ve Yeni Hukuk Normlarının Teşekkül Tarzları", Ord. Prof. Dr. Ernst E. Hirsch'e Armağan. Ankara 1964, s. 199-260

(5) Orhan Türkdoğan'ın bu konudaki tespitlerine bakılacak olursa, Ziya Gökalp'in bazı görüşlerinin Weber'i hatırlatan yönlerinin bulunması dışında; Mehmet Servet, İsmail Hüseyin, Hilmi Ziya Ülken gibi yazarların belli ölçülerde Alman Tarihçi Okulu'na değindiklerini, yer yer Sombart'tan bahsettiklerini görmek mümkündür. Ancak Weber düşüncesinin Türk düşünce hayatına 1950'lerden sonra, bilhassa Sabri Ülgener'in çalışmalarıyla girdiğini görmekteyiz. Ülgener'in bu konudaki çalışmalarına çok sonraları ilgi gösterilmesinde ise 1970'lerin sonlarına doğru turmanan ideolojik tartışmalar içerisinde, Marksist düşüncenin karşısına farklı bir düşünce sistemi temin etmek isteyen sağ görüşlü bazı akademisyenlerin arayışları rol oynamıştır. Ülgener'in yazılarının kitaplaşarak yayımlanması ise 1980'lere kalınmıştır. Orhan TÜRKDOĞAN, Max Weber - Günümüzde ve Türkiye'de Weberci Görüşler, İstanbul 1985, s. 5-12. Yine Weber'den Türkçe'ye ilk çevirinin 1985 tarihinde ait olduğu ilave edilecek olursa (Max WEBER, Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, Çeviren: Zeynep Aruoba, 1985) Topçuoğlu'nun makalesinin değeri daha netleşmektedir.

(6) Topçuoğlu, "Max Weber Sosyolojisine Göre...", s. 199-202.

bildiğini ifade eden Topçuoğlu, böylelikle giriştiği işin sadece hukuk sosyolojisi açısından değil, Türkiye'deki sosyoloji çalışmaları açısından esaslı bir amaca yöneldiğini ortaya koymaktadır.⁷

Weber'in ayrıntılı bir biyografisinin yer aldığı makalede, aynı zamanda Weber'in siyasi eğilimleri ve karakter özellikleri hakkında da bilgiler yer almaktadır.⁸ Weber'in bilim ve siyaset ilişkileri, sosyolojik yönteminin esasları, ideal tip kuramı ve ilgi alanlarının sınıflandırılması konularında yapılan kapsamlı açıklamaların ardından hukuk sosyolojisinin belli başlı meseleleri ele alınıyor. Hukukun sosyolojik tanımı, devlet hukuku-devlet dışı hukuk ayrımı ve hukuki düşüncelerin dört temel ideal tipinin ayrıntılı olarak incelendiği görülüyor.⁹ Weber'in hukuk sosyolojisindeki bir diğer önemli analiz olarak hukukun kaynakları konusundaki görüşleri ve yeni hukuk kurallarının ortaya çıkışı üzerine incelemeleri ele alınıyor.¹⁰ Topçuoğlu'nun akıcı üslubu ve verdiği zihin açıcı örneklerin Weber'in hukuk sosyolojisine ait belli başlı hususları anlamak açısından sağ-

ladığı yardımı vurgulamak gerekiyor. Dolayısıyla bu alanda çalışmak isteyenlerin Topçuoğlu'nun makalesine muhakkak başvurmaları gerektiği kanaatimi belirtmek istiyorum.¹¹

B. Coşkun San "Max Weber'de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi" (1971)

Coşkun San'ın 1971 tarihli doktora tezi¹² Topçuoğlu'nun makalesindeki gibi Weber'in biyografisini ve kişilik özelliklerine dair aktarılanları içermekte, ayrıca Weber'in yayınlanmış eserlerinden bahsedilmektedir.¹³ Bununla birlikte San, Türkçe'de Weber üzerine yayınlanmış bulunan tek monografinin Topçuoğlu'nun makalesi olduğunu belirtmekte, eserlerinde belli oranda Weber'e yer ayıran bazı yazarların da isimlerini vermektedir.¹⁴ Bu açıklamadan anlaşılacağı kadarıyla San'ın doktora tezi, aynı zamanda Türkçe'de Weber üzerine yazılmış ilk doktora tezi olma özelliği taşımaktadır.

Giriş'in ardından tezin ilk bölümünün Weber sosyolojisinin genel esaslarının incelenmesine ayrıldığını görüyoruz. Bölümün sonundaki değer-

(7) Topçuoğlu, "Max Weber Sosyolojisine Göre...", s. 204.

(8) Topçuoğlu, "Max Weber Sosyolojisine Göre...", s. 205-213.

(9) Topçuoğlu, "Max Weber Sosyolojisine Göre...", s. 213-248.

(10) Topçuoğlu, "Max Weber Sosyolojisine Göre...", s. 248-260.

(11) Her ne kadar buradaki taramada yabancı müelliflerin Türkçe'ye yapılmış çevirilerini dikkate almamış olsan da Topçuoğlu'nun Gurvitch'ten yaptığı bazı çevirilerin Weber'in hukuk sosyolojisinin Türkçe'ye kazandırılması açısından önem taşıdığını belirtmek yerinde olacaktır. Georges GURVITCH, "Hukuk Sosyolojisinin Konusu ve Problemleri", Çeviren: Hamide Topçuoğlu, AÜHF, Yıl 1949, Cilt 6, Sayı 2-4, s. 222-245; Georges GURVITCH, "Hukuk Sosyolojisinin Kurucuları ve Bugünkü Cereyanlar", Çeviren: Hamide Topçuoğlu, AÜHF, Yıl 1951, Cilt 8, Sayı 3-4, s. 629-642.

(12) Coşkun SAN, Max Weber'de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi, Ankara 1971.

(13) San, s. 1-13.

(14) San, s. 3'teki 8 nolu dipnot. San'ın burada Ülgener'den hiç bahsetmemiş olması Ülgener'in yazılarının doğrudan doğruya bir Weber incelemesi olmaktan çok Weberyen analizler içermesi sebebiyle olabilir. Ancak San'ın doktora tezinin bibliyografyasında Ülgener'e ait herhangi bir kayıt bulunmadığını belirtelim. Aynı durum Topçuoğlu'nun makalesi ve aşağıda ele alacağımız diğer iki monografi için de geçerlidir.

lendirmelerde ise Weber'in bilim felsefesi açısından Yeni Kantçılar ve Yeni İdealistlerden aldığı etkiler, özellikle Dilthey ve Rickert gibi düşünürlerle olan bağlantıları ele alınıyor, Alman düşüncesi ile Anglosakson düşünce arasındaki konumu, Weber'den etkilenen düşünürler ve eleştiriler irdeleniyor.¹⁵ Tezin ikinci bölümü ise Weber'in hukuk sosyolojisinin temel kavramlarının ele alınmasına ayrılmış. Burada Topçuoğlu'nun makalesine paralel bir anlatımın takip edildiği söylenebilir.¹⁶ İkinci bölümün sonunda da yine bir değerlendirme yazısı yer almaktadır. Yapılan değerlendirmede Durkheim'in hukuk sosyolojisi alanında yaptıklarının hukukçular ile sosyologlar arasındaki gerilimi gideremediği, hukuk sosyolojisini özgün bir yöntem kavuşturmadığı belirtilerek Weber'in, belki de bir hukukçu olması sebebiyle bu sorunları ortadan kaldıracak bir yaklaşımı temin ettiğine işaret edilmektedir.¹⁷ Bunlara ek olarak Gurvitch'in Weber'e yönelttiği eleştirilere dikkat çekilerek konuya bu cepheden ayrıca değinilmektedir.¹⁸

San'ın eserinin üçüncü ve en uzun bölümü Weber'in meşhur otorite analizlerine ve otoritenin ideal tipleri olarak ileri sürdüğü yasal / geleneksel /

karizmatik otorite açıklamalarına ayrılmıştır. Daha çok siyaset sosyolojisi alanında değerlendirilebilecek bu bölümde demokrasi, modernite, kilise, feodalite, patrimonyal ve patriyarkal örgütlenmeler, bürokrasi, siyasal partiler gibi konularda ayrıntılı analizlere ulaşmak mümkündür.¹⁹

C. Yasemin Işıktaç "Max Weber'in 'Anlayış Sosyolojisi' Yönteminin Hukuka Uygulanması Üzerine Bir Deneme" (1991)

I Yasemin Işıktaç'ın "Max Weber'in 'Anlayış Sosyolojisi' Yönteminin Hukuka Uygulanması Üzerine Bir Deneme"²⁰ başlıklı yazısı, isminden de anlaşılacağı gibi yöntem arayışına hasredilmiş bir çalışmadır. Bu yüzden de yazıya Weber'in ideal tip kavramının ve anlayış sosyolojisinin esaslarının ele alınmasıyla başlanmaktadır. Buna ilişkin olarak anlama, açıklama, anlam bağıntısı gibi noktalar üzerinde durulmakta, sosyal eylemin ideal tiplerine ne şekilde ulaşılacağı ve böylelikle ideal tiplerin ne şekilde kurulabileceği hususlarına değinilmektedir.²¹

Bu temel açıklamalardan sonra hukuka ilişkin olarak Weber'in tespit ettiği ideal tipler ele alınmakta, hukuk

yapma ve hukuk bulma süreçlerinde karşılaşılan rasyonellik kategorileri çeşitli örnekler eşliğinde incelenmektedir. Sonuçta hukuka ilişkin dört ideal tipin (maddî rasyonel / irrasyonel – şekli rasyonel / irrasyonel) ele alındığı bu kısa ve özlü yazıda aynı zamanda hukuksal rasyonelleşme eğilimi ile modern kapitalizm arasındaki ilişkiler aydınlatılmakta, ekonomik ve ahlaki etkilerin hukuk üzerindeki rolüne dair ipuçları ortaya konulmaktadır.²²

D. Niyazi Öktem "Max Weber" (1994)

Niyazi Öktem'in "Max Weber" başlıklı makalesi²³ de Topçuoğlu'nun makalesine ve San'ın doktora tezine benzer bir yaklaşımla Weber'i bir düşünür ve bir sosyolog olarak tanıtmaya çalışmaya yönelmektedir. Böyle bir ihtiyacın duyulmuş olması, Topçuoğlu'nun ilk çalışmasından sonra geçen otuz yıllık süre boyunca Weber'in hala yeterince tanınmadığını ve sosyolojinin dönüm noktalarından sayılan bu düşünürü pek fazla ilgi duyulmadığını da göstermektedir.

Makalede Weber'in sosyolojik yönteminin neden önemli olduğu, Türk toplumunun karşılaştığı bazı meseleler karşısında temin edilmesi mümkün gözüken sağlıklı bir düşünce biçimine işaret edilerek vurgulanmaktadır. Bunda Weber'in, kendisinden önceki sosyolojik yöntemlerin tek boyutluluğu

karşısında bireyi anlamaya yönelik yaklaşımının özgünlüğünün rol oynadığı ifade edilmektedir.²⁴ Ardından Weber'in biyografisi ve düşünsel ilgileri hakkında bilgiler verilmekte; yöntemin bilim felsefesi bağlamında yer aldığı konumu ile anlayış sosyolojisinin temel özellikleri ele alınmaktadır.²⁵

Makalede ilgi çeken bir diğer bölümde de Weber'in din sosyolojisi alanındaki çalışmalardan yola çıkılarak Türk toplumuna ilişkin değerlendirmeler yapılmakta, özellikle Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu'ndaki analizler paralelinde din-iktisat ilişkilerine değinilmektedir.²⁶ Bununla birlikte makalede Weber'in hukuk sosyolojisinde öne çıkan zorlama aygıtı, devlet hukuku-devlet dışı hukuk gibi temel kavramlara dair bilgiler aktarılmakta, yine meşru otoritenin ideal tiplerleştirilmesi ele alınmaktadır.²⁷

Hukukun rasyonelleşme eğilimi hakkında Weber'in tespit ettiği dört ideal tipin tarihsel bir gelişim şeması şeklinde ele alındığı²⁸ bu makale, kendinden önceki Weber çalışmalarından farklı olarak kapsamlı bir değerlendirme yaklaşımı sergilemektedir. Weber'in hem genel sosyolojik yöntemi hakkında temel özelliklere vurgu yapılmakta, hem de bunlar ışığında Türk toplumuna dair bir takım tespitlerin ele alınmasına girişilmektedir.²⁹

(15) San, s. 15-36.

(16) San, s. 37-57.

(17) Böyle bir tespiti Gurvitch'in de ortaya koyduğunu görebiliriz: "Bir Hukuk Sosyolojisinin kurulmasına mâni olan ve bizzat Sosyolojiden ileri gelen nihai engeller sosyolojik metodun, yeğâne önemli Alman sosyologu (1927 de ölen) Max WEBER tarafından ıslahı sayesinde ortadan kaldırılmış oldu." Gurvitch, "Hukuk Sosyolojisinin Konusu ve Problemleri", s. 232. "Bu bakımdan sosyolojiyi bütün lütuhatçı zihniyetinden temizlemiş ve ondan evvel teessüs ederek müstakil kalmış olan diğer sistematik sosyal ilimlerin meşruiyetini tanımış olduğu için Max WEBER'i takdir etmekten başka bir şey yapamayız. O, böylelikle sosyologlarla hukukçular arasında bir anlaşma hâsıl olmasına hayli yardım etmiştir." s. 237.

(18) San, s. 57-62.

(19) San, s. 63-141.

(20) Yasemin IŞIKTAÇ, "Max Weber'in 'Anlayış Sosyolojisi' Yönteminin Hukuka Uygulanması Üzerine Bir Deneme", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt: LIII, Sayı: 1-4, İstanbul 1991, s. 273-281.

(21) Işıktaç, s. 273-276.

(22) Işıktaç, s. 276-279.

(23) Niyazi ÖKTEM, "Max Weber", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt: LIV, Sayı: 1-4, İstanbul 1994, s. 369-384.

(24) Öktem, s. 369-370.

(25) Öktem, s. 370-375.

(26) Öktem, s. 375-377.

(27) Öktem, s. 377-379, 383-384.

(28) Öktem, s. 381-382.

(29) Öktem, s. 379-381.

3. "Alt Başlık"larda ve "Değini"lerde Weber'in Hukuk Sosyolojisi

Weber sosyolojisinin felsefi temellerinin Hegel ile olan bağının ele alınması açısından Ernst Hirsç'in "Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Dersleri" isimli eserinde "Hegelyanizm" başlığı altında aktardıklarının önemine dikkat çekmek gerekmektedir.³⁰ Bu başlık altında Hirsç her ne kadar Weber'den bahsetmese de, çoğunlukla kabul gören Marx-Weber karşıtlığı algılamasının esaslarını görmek mümkündür. Benim bu yazının girişinde işaret ettiğim "Sağ Hegelcilik" ve "Sol Hegelcilik" ayrımından, Hirsç'in buradaki anlatımlarında "ihtilalciler" ve "tutucular" ifadeleriyle bahsedilmektedir. Tutucular mevcut düzenin (gerçek olanın) zaten yerli yerinde ve doğru (aklı) olduğunu savunurlarken, ihtilalciler, tarihin evrimine dayanarak mevcut düzenin değişmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar. İhtilalcileri de Marksistler ve Anti-Marksistler olarak ikiye ayıran Hirsç, üstyapı-altyapı ilişkileri arasındaki belirleyicilik açısından ortaya konulan tercihlerin bu ayrıma yol açtığını söylemektedir. Aynı zamanda spiritüalistler olarak da andığı anti-marksistlerin bir değişiklik yapılacaksa ruhta yapılması gerektiğine inandıklarını vurgulayan Hirsç, "... bir toplumun içinde yaşadığı maddî hayat şartları değil, bu toplumun içinde yaşayan toplumsal ruh, toplumsal evrim kanununa göre değiştirilmelidir" tezini

savunan bu görüş ile Marksist görüş arasındaki bir sentezin gerekliliğine işaret etmektedir.³¹ Bu aynı zamanda Marx ile Weber arasındaki meşhur gerilimin ortadan kaldırılmasına yönelik bir çağrıdır.

Hirsç'in kitabında modern sosyolojinin Comte düşüncesinde şekillenen pozitivist yaklaşımdan giderek uzaklaştığı; determinizme ve sosyal gerçekliğe dair genel geçer kanunlara sıcak bakılmamaya başlandığı dile getirilmektedir.³² Hirsç'in modern sosyologlar olarak bahsettiklerinin 20. Yüzyıl'ın ilk yarısında yaşadıkları düşünülecek olursa, bu bahis içerisinde Weber'in de yer aldığı, hatta pozitivism eleştirileri açısından tam olarak da bu bahse konu olduğu anlaşılmaktadır. Ancak kendisi pozitivism taraftarı bir tutum sergileyen ve hatta yeterince ampirik olmamaları sebebiyle Comte ve Spencer'ı eleştiren Hirsç³³, sosyal bilimlerde genellemelerden bahsedilmesinin güçlüğüne bu genellemelere asla ulaşamayacağı anlamına gelmediğini ileri sürmektedir.³⁴ Dolayısıyla Hirsç'ten Weber'ın bir sosyoloji anlayışı beklemek mümkün değildir. Hukuk Sosyolojisi'nin görevinin ne olduğu konusunu ele aldığı bölümde Hirsç sosyal gerçekliğin ampirik bir inceleme sahası olamayacağı fikrine bağlılıklarından bahisle Weber ve bazı diğer düşüncülere şu eleştiriyi yönelmektedir:

Bu yüzden Max Weber, Gurvitch, Cairns gibi yazarlar, "doğa kanunları"nın, yani bilimsel genellemeleri aramaktan çok, ge-

nel eğilimleri tesbit etmekle yetinmeyi doğru bulmaktadırlar. Fakat gerçeklikle uğraşan diğer bilim kolları, bundan üzüyüz, ikiyüz, yüzyıl önce acaba fizik, kimya, biyoloji, fizyoloji, ekonomide rol oynayan etkenleri, bugün olduğu gibi ölçmek olanağına sahip miydiler? Dahası acaba bugün bile bu konuda bütün sırların kilitlerini açabilmişler midir? Her ne kadar bu dallarda yapılan genellemeler kesin değilse de, uygulama bakımından haklı olarak kesin gibi kullanılmakta ve henüz keşfedilmemiş genellemelerin keşfi konusunda çaba gösterilmektedir.³⁵

Weber sosyolojisinin en merkezi yöntemsel araçlarından olan *ideal tip* kavramına da "Hukukta Tipoloji" başlığı altında değinen Hirsç, daha çok hukuk sosyolojisinin "ölçü tip"ler olarak ifade ettiği bir yolla kendi inceleme nesnelerini sınıflandırabileceğini düşünmektedir. Weber'in ideal tipleri abartılmış, uç özelliklere dayanırken; Hirsç "ölçü tip" aracılığıyla inceleme nesnelerinin ortalama, genel özelliklerine başvurulması yolunu tercih etmektedir. İdeal tip ile ölçü tipin ortak yönü ise gerçekte mevcut bulunmayan zihinsel bir tanımlı içermesidir.³⁶

Hâmede Topçuoğlu "Hukuk Sosyolojisi"³⁷ isimli kitabında ilginç bir ayrıntıya dikkat çekerek Kelsen'in hukuk sosyolojisi alanında yapılan çalış-

malara temelden itirazlar yönelmiş olmasını hatırlatmakta, ancak sonraki yıllarda özellikle Weber'in hukuk sosyolojisine ilişkin çalışmalarının ortaya koyduğu tarzda bir girişimin olumlu sonuçlar verebileceği kanaatine ulaştığını bildirmektedir.³⁸ Weber'in ve Alman Tarihçi Okulu'nun "hukuk kuralları – örf ve adet kuralları" ayrımının yetersizliğine yönelik eleştirilerini ifade eden³⁹ Topçuoğlu, "Yaşayan Hukuk" bahsinde Weber'in devlet-dışı hukuk alanına yönelik tespitlerini aktarmakta; onun "zecir cihazı" (zorlama aygıtı) kavramının sadece devlet organları olarak anlaşılması gerektiğini, diğer sosyal baskı odaklarının da kendine ait bir hukuku teminat altına almış olmasının devlet dışı bir hukuk tespitini delillendirdiğini açıklamaktadır.⁴⁰

Topçuoğlu, eserinde özel olarak Dilthey'in öncülüğünü yaptığı "Manevî İlimler" (Tin Bilimleri) anlayışı üzerine ayrılmış bir bölüm bulunmakta⁴¹ ve bu bilim felsefesinin sosyal alana uygulanmasının örneği olarak Weber'e ve onun "ideal tip" kavramına yer verilmektedir. Burada Weber'in anlama yöntemi ve ideal tip kavramı üzerine kurduğu sosyoloji yönteminin geniş bir vukufiyetle ele alındığı, ona yöneltilen eleştirilere ve ondan etkilenenlerin

(35) Hirsç, s. 255.

(36) Hirsç, s. 266-267.

(37) Hâmede TOPÇUOĞLU, *Hukuk Sosyolojisi*, 3. Baskı, İstanbul 1969, s. 4.

(38) Topçuoğlu, *Hukuk Sosyolojisi*, s. 4.

(39) Topçuoğlu, *Hukuk Sosyolojisi*, s. 23'te 43 nolu dipnot.

(40) Topçuoğlu, *Hukuk Sosyolojisi*, s. 184'te 17 nolu dipnot.

(41) Topçuoğlu, *Hukuk Sosyolojisi*, s. 274-278. Topçuoğlu'nun bu konuya ilgi göstermiş bulunması da, onun çalışmalarını yaptığı dönemler açısından öncü sayılabilecek bir girişimdir. Zira Dilthey ve Tin Bilimleri üzerine Türkçe'de yazılmış birkaç çalışma haricinde, (örneğin Kamuran BİRAND, *Dilthey ve Rickert'te Manevî İlimlerin Temellendirilmesi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayını, Ankara 1954; Kamuran BİRAND, *Manevî İlimler Metodu Olarak Anlama*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayını, Ankara 1960) 90'lı yıllarda Doğan Özlem'in geniş incelemeleri ve çevirilerine kadar esaslı bir ilgiye rastlanılmamaktadır.

(30) Ernst HIRŞ, *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Dersleri*, Güncel Dile Uyarlayan: Selçuk Baran (Veziroğlu), Üçüncü Tıpkı Basım, Ankara 2001, s. 230-235.

(31) Hirsç, s. 233-235.

(32) Hirsç, s. 245-246.

(33) Hirsç, s. 238-249.

(34) Hirsç, s. 247.

yaklaşımlarına değinildiği görülmektedir.⁴² *Topçuoğlu*'nun 1977 tarihli ders notlarında⁴³, daha önceden metodolojik görüşlerine yer verilmiş bulunan *Weber*'in hukuk sosyolojisine ilişkin görüşleri ele alınmaktadır. Bu bölümün bazı küçük değişikliklerle, *Topçuoğlu*'nun yukarıda incelediğimiz 1964 tarihli makalesinin yenilenmiş hali olduğu görülmektedir.⁴⁴ *Topçuoğlu*'nun bu dönemdeki çalışmalarıyla aynı döneme ait olarak *Rahmi Çobanoğlu*'nun "Hukukta Gaye Problemi" isimli eserinde de kapitalizm ve rasyonelleşme ilişkisi bağlamında kısa bir değiniyle *Weber*'den bahsettiğini ilave edelim.⁴⁵

Tarik Özbilgen "Eleştirel Hukuk Sosyolojisi Dersleri"⁴⁶ isimli ders kitabında *Weber*'in "anlayışsal" (kompreansif) sosyoloji geliştirmek suretiyle Fransız sosyolojisinden kopan, *Dilthey* ve *Rickert* etkisinde şekillenen farklı bir yola girdiğine işaret etmektedir. Özbilgen'e göre anlayışsal sosyoloji kendini doğa bilimleriyle farklılaştırdığı noktalarda daha net ortaya koymaktadır. Doğal alanın açıklamaya, kültür alanının ise anlamaya yönelik bir çaba gerektirmesi şeklinde ifade edilen bu

farklılaşma *Özbilgen*'e göre kültürel alanın objektif bir incelemeye tâbi tutulamayacak olması sonucuna yol açmaktadır.⁴⁷

Selahattin Keyman'ın "Hukuka Giriş ve Metodoloji"⁴⁸ isimli ders kitabında hukuku diğer toplumsal düzen kurallarından farklılaştıran ölçütün zorlama aygıtının varlığı olduğu belirtiliyor ve bu zorlama aygıtının fiziksel veya psikolojik, doğrudan veya dolaylı olabileceğine işaret ediliyor. Bu bağlamda devlet hukuku ile devlet dışı hukuk ayrımının, genel kabul gören örf ve adet, ahlak, din ve hukuk kuralları sınıflandırmasından farklı bir ayrım olduğu ortaya konuyor.⁴⁹ *Weber*'in hukuku olgu ve norm arasındaki daimi bir ilişkiyle ele almak suretiyle bu ilişkinin rasyonelliğine eğildiğini söyleyen *Keyman*, *Weber*'in böyle bir yöntem benimsemesinde sadece olgularla değil, sosyal eylemlerin temelinde yatan düşünce ve değerlere odaklanan yorumlayıcı bir sosyoloji tercih etmesinin rol oynadığını vurgulamaktadır.⁵⁰

Cahit Can'ın "Hukuk Sosyolojisi ve Tarih Açısından Resepsiyon"⁵¹ isimli çalışmasında modern kanunlaştırma

hareketlerinin hukukun rasyonelleşme (aklılaşma) eğilimiyle bağlantısına dikkat çekilmektedir. Bu rasyonelleşmenin sadece bir tür "rasyonalizm" olarak ifade edilemeyeceğini vurgulayan *Can*, *Weber*'in rasyonelleşme kuramının yöntemin rasyonelleşmesi noktasında yoğunlaştığına işaret ederek, özgün bir hukuk dilinin oluşmaya başlamasının bu kanunlaştırmalardaki etkisini dile getirmektedir. Böylece hukuk kendi soyut kavramlarını kullanmaya başlayarak bir tür sistemleştirme yönelmekte, Batı diğer uygarlıklardan bu sistemleştirme eğilimi dolayısıyla kendine özgü bir rasyonalite geliştirebilmektedir. Dolayısıyla Batılı hukuk sistemleri kendilerine özgü sosyal ve tarihsel şartların ürünü olarak meydana gelmektedir. Belli bir hukuk dilinin ve özgün bir sistemleştirmenin belirginleşmesiyle bir uzman hukukçular sınıfının ortaya çıkışı ve bürokrasinin varlık kazanması bu sebeple birbiriyle bağlantılı görülmektedir. Artık hukuk uygulayıcılar kendiliklerinden bir adalet üretmek yerine mevcut hukuk normları ve sistemleştirilmiş hukuksal kavramlara başvurarak hareket etmektedirler.⁵² Bu süreçte kendine özgü bir sistematiğe, yani rasyonaliteye sahip Roma Hukuku'nun resepsiyonu rol oynamakla birlikte, bu resepsiyonların yapıldığı toplumlarda mevcut bulunan hukuk dışı öğelerin de hukukun biçimlendirilmesindeki etkileri önem taşımaktadır.⁵³ Doğal hukukun Yeniçağ'daki gelişiminin de hukukun sis-

temleştirilmesinin maddî rasyonalitesini temin etmedeki katkısı *Can*'a göre *Weber*'in görüşlerini destekler mahiyettedir.⁵⁴ *Can*'a göre modern hukukun sistematik yapısının belirginleşmesinde kapitalizmin oynadığı rol de *Weber*'i destekleyen bir unsurdur. Zira kapitalist ekonominin işleyişinin, güvenlik temin eden öngörülebilir bir rasyonaliteye sahip hukuka duyduğu ihtiyaç, hukukun rasyonelleşmesine ivme kazandırmıştır.⁵⁵ *Can*'ın diğer bir eseri olan "Toplumsal İnsanın Evrensel Doğası ve Cinsel Suçlar" içerisinde de söz konusu rasyonelleşme ve sistematiğe etmenin bir uzantısı olarak hukukun bürokratikleşmesine işaret edilmekte; yazar, yazılı hukukun hukuk görevlilerinin etkinliklerine belirli bir çerçeveye çizdiğine dikkat çekmektedir.⁵⁶

Ülker Gürkan'ın Hukuk Sosyolojisine Giriş isimli ders kitabında *Weber*'in de içinde yer aldığı, sosyal bilimlerin isimlendirilmesi sorununa dikkat çekilmiş; sosyal bilimlerle doğa bilimleri arasındaki ayrımın hangi noktalarda belirleneceği sorununda özellikle *Rickert*'in öncülük ettiği ve *Weber* tarafından da kabul edilen "Kültür Bilimleri" sınıflandırmasına işaret edilmiştir.⁵⁷ *Gürkan*, hukukun sosyolojik tanımına değindiği bölümlerde *Weber*'in zorlama aygıtı, devlet hukuku-devlet dışı hukuk kavramlarına başvurarak "yaşayan hukuk" üzerine yaptığı tespitlere birtakım argümanlar geliştirmiştir.⁵⁸ *Gürkan*, hukukun değişme eği-

(42) *Topçuoğlu*, *Hukuk Sosyolojisi*, s. 278-287.

(43) *Topçuoğlu*'nun *Hukuk Sosyolojisi* ders kitabı, birinci cildi 1960, 1963 ve 1969 tarihlerine ait üç baskı olarak yayımlanmış, ikinci cildi ise 1984 tarihinde yayımlanmıştır. (Hâmiye *Topçuoğlu*, *Hukuk Sosyolojisi Dersleri II (Sosyoloji Açısından Hukuk)* Ankara 1984.) İkinci ciltte yer alması gereken (Bunu birinci cildin 292. sayfasındaki tablodan anlıyoruz.) *Weber*'in hukuk sosyolojisine ilişkin bölüm ve diğer bazı bölümler 1984 tarihli baskıda mevcut değildir. Ancak 1977 tarihli, daktilodan teksir edilmiş ders notlarında bu bölüm, birinci cildin 292. sayfasındaki tabloya uygun bir şekilde yerini almıştır. Hâmiye *TOPÇUOĞLU*, *Hukuk Sosyolojisi (Birinci ve İkinci Cilt Özetleri) 1973-77 Öğretim Yılı Ders Takrirleri*, Ankara 1977.

(44) *Topçuoğlu*, ...*Ders Takrirleri*, s. 366-396.

(45) *Rahmi ÇOBANOĞLU*, *Hukukta Gaye Problemi*, İstanbul 1964, s. 112.

(46) *Tarik ÖZBİLGİN*, *Eleştirel Hukuk Sosyolojisi Dersleri*, İstanbul 1971.

(47) *Özbilgen*, s. 3.

(48) *Selahattin KEYMAN*, *Hukuka Giriş ve Metodoloji*, Ankara 1981.

(49) *Keyman*, s. 122'de 170/a nolu dipnot.

(50) *Keyman*, s. 134-135, 135'te 208 nolu dipnot.

(51) *Cahit CAN*, *Hukuk Sosyolojisi ve Tarih Açısından Resepsiyon*, (Basılmamış Doçentlik Çalışması) Ankara 1982.

(52) *Can*, s. 147-149.

(53) *Can*, s. 161.

(54) *Can*, s. 163.

(55) *Can*, s. 165.

(56) *Cahit CAN*, *Toplumsal İnsanın Evrensel Doğası ve Cinsel Suçlar*, Ankara 2002, s. 224'te 158 nolu dipnot.

(57) *Ülker GÜRKAN*, *Hukuk Sosyolojisine Giriş*, 4. Baskı, Ankara 2005, s. 7-8.

(58) *Gürkan*, s. 35-36.

limleri üzerinde dururken, özellikle modern ile geleneksel arasındaki dikotomilerden⁵⁹ bahsederek Weber'in rasyonelleşme kuramına da değinmiştir.⁶⁰

Hayrettin Ökçesiz'in, Hukuk Devleti⁶¹ isimli çalışmasında işaret ettiği üzere tabii hukuk düşünürlerinde görülen Hukuk devletinin bir devlet biçiminden çok, bir devlet türü olması, onun Weberci anlamda, *maddî rasyonel* hukuk düşüncesinin bir parçası olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla hukuk devleti bu dönem itibarıyla bir şekil değil, bir içeriktir, bir siyasal tasarıdır.⁶² Ökçesiz 19. Yüzyıl'la birlikte hukuk devletinin biçimsel bir kavrama indirgenmesini bir tür içeriksizleşme eğilimi olarak görmektedir. Dolayısıyla artık hukuk devleti bir devlet anlayışı ve perspektifi olmaktan çıkarak, muhtelif devlet ve siyaset felsefeleriyle bağdaşabilen bir devlet biçimi haline gelmektedir. Bu da modern hukukun şekli rasyonellik zemininin tipik bir sonucu olmakta, Weber'in işaret ettiği gibi hukuk ile değerler, özellikle de ahlak arasındaki bir özdeşleşmenin, bir kopuşun örneğini teşkil etmektedir.⁶³

Adil İzveren, Hukuk Sosyolojisi isimli kitabında Weber'i modern hukuk sosyolojisinin Ehrlich'ten sonra gelen ikinci kurucusu olarak nitelendirmektedir.⁶⁴ İzveren sosyal eylemlerin dört temel ideal tipinden bahsederek bunları hukuk ve siyaset alanlarında örneklenmekte, zorlama aygıtı, devlet hukuku-devlet dışı hukuk gibi temel kavramları ele almaktadır.⁶⁵ İzveren'in eserinde de otoritenin üç ideal tipinin incelendiğini Türkiye'den bazı örneklerle incelendiğini görüyoruz.⁶⁶ İzveren'in eserlerinde ayrıca çeşitli konularda Weber'in düşüncelerine işaret edildiğini de ilave edebiliriz. Örneğin sınıf teorisine ilişkin olarak⁶⁷, kapitalizm incelemeleri bağlamında⁶⁸ veya siyasal iktidara ilişkin olarak⁶⁹ Weber'e başvuran İzveren'in, eserlerinde genel olarak gördüğümüz Doğu-Batı ayrımı, Doğu'nun geri kalmışlığı ve az gelişmişliği, Batı'nın ilerliliği ve gelişmişliği yönündeki ilginç görüşlerini⁷⁰ ortaya koyarken de Weber'in Batı rasyonelleşmesine dair açıklamalarından yararlandığını görmek mümkündür.⁷¹

Adnan Güriz'in "Kapitalist İdeoloji Üzerine Bir İnceleme"⁷² isimli eseri doğrudan doğruya bir hukuk sosyo-

lojisi çalışması olmamakla birlikte yer yer hukuka ilişkin incelemeleri de içeren, iktisadi düşünce tarihine ve iktisat tarihine ağırlık veren bir eserdir. Bu çalışmada Güriz'in, burada taramasını yaptığımız diğer yazılardan farklı olarak Türkiye'deki Weberyen düşünce-nin öncüsü sayılabilecek Ülgener'in görüşlerine ilk defa işaret etmiş olması dikkat çekicidir. Böylelikle Güriz Türk toplumunun özellikleri üzerinde birtakım değerlendirmeleri de içeren bu eserinde, Ülgener'in Türk toplumu ve kapitalizm arasındaki ilişkilere değinen, Türk toplumundaki iktisat ahlakı ve zihniyet yapısına odaklanan tezlerinden faydalanarak önemli bir sahaya yönelmiş bulunmaktadır.⁷³ Yine eserde Kapitalizmin gelişiminin ele alınması bağlamında Weber'in Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu kitabından geniş ölçüde faydalandığı ve Batı'nın tarihsel farklılaşmasına buradaki tezler ışığında değinildiği görülmektedir.⁷⁴

Niyazi Öktem ve Ahmet Ulvi Türkbağ'ın "Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet" isimli eserlerinde Max Weber'e sosyal olgunun mahiyetini toplum ve iradeyi anlamaya dayandıran görüşün temsilcisi olarak yer verilmiştir. Burada Weber'e ayrılan bölümün daha önceden Öktem tarafından kaleme alınan "Max Weber" isimli makalenin bazı küçük değişikliklerle yenilenmiş hali olduğunu söyleyebiliriz.⁷⁵

Mehmet Teyfik Özcan "İlkel Toplumlarda Toplumsal Kontrol"⁷⁶ isimli eserinde hukukun gelişmesine ilişkin görüşleri çerçevesinde hukukçuların iktidar sistemi içerisindeki konumuna dikkat çekmektedir. Bu bağlamda kazuistik yöntemlerle tesis edilmiş olan hukuk sistemleri ile genel ve soyut normlara dayanan hukuk sistemleri arasındaki farklılığın, hukukçuların iktidar çevresindeki konumu ile paralellikler izlediği dile getirilmektedir. Zira hukukçuların yüksek mevkilerde yer aldıkları ve bürokratik işleyişin dışında buldukları sistemlerde hukukun kazuistik bir yöneme daha fazla bağlı olduğu; hukukçuların bürokratik işleyişin bir parçası, yani memurlar haline geldiği sistemlerin ise genel ve soyut normlara dayanan hukukun ön plana çıktığı görülmektedir. Kazuistik yöntem için İngiliz Hukuk Sistemi ile Osmanlı Kadı Adaleti örneklerinin verildiği Weber sosyolojisine dikkat çeken Özcan böylelikle şekli rasyonellik seviyeleri ile bürokrasi arasındaki ilişkiyi vurgulamakta, Weber'in hukukun rasyonelleşmesinin aynı zamanda hukukun bürokratikleşmesi eğilimini beraberinde taşıdığı tespitini ortaya koymuş bulunmaktadır.⁷⁷ Özcan'ın diğer bir eseri olarak "Hukuk Sosyolojisine Giriş"⁷⁸ içerisinde de hukukun rasyonelleşme eğilimi bağlamında benzer tespitler görmek mümkündür.⁷⁹ Bu açı-

(59) Klasik sosyolojide dikotomilere ilişkin ayrıntılı bir inceleme için Bkz. Ramazan YELKEN, *Cemaatin Dönüşümü - Geç Modern Dönemde Cemaat Sosyolojisi*, Ankara 1999, s.53-76.

(60) Gürkan, s. 51-52.

(61) Hayrettin ÖKÇESİZ, "Hukuk Devleti", *Hukuk Devleti*, Hazırlayan: Hayrettin Ökçesiz, İstanbul 1998.

(62) Ökçesiz, s. 19.

(63) Ökçesiz, s. 21.

(64) Adil İZVEREN, *Hukuk Sosyolojisi*, 2. Baskı, İzmir 1995, s. 25.

(65) İzveren, *Hukuk Sosyolojisi*, s. 26-27.

(66) İzveren, *Hukuk Sosyolojisi*, s. 27-29.

(67) İzveren, *Hukuk Sosyolojisi*, s. 42.

(68) Adil İZVEREN, *Toplumsal Türebilim (Sosyal Ahlak)*, Ankara 1980, s. 257.

(69) İzveren, *Hukuk Sosyolojisi*, s. 73.

(70) İzveren'in bu türden görüşlerine *Toplumsal Türebilim* isimli eserinde oldukça geniş bir biçimde ulaşmak mümkündür.

(71) İzveren, *Hukuk Sosyolojisi*, s. 124.

(72) Adnan GÜRİZ, *Kapitalist İdeoloji Üzerine Bir İnceleme*, Ankara 1995.

(73) Güriz, s. 39-45.

(74) Güriz, s. 49-63.

(75) Niyazi ÖKTEM, / Ahmet Ulvi TÜRKBAĞ, *Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet*, İstanbul 1999, s. 322-336.

(76) Mehmet Teyfik ÖZCAN, *İlkel Toplumlarda Toplumsal Kontrol*, İstanbul 1998.

(77) Özcan, *İlkel Toplumlarda Toplumsal Kontrol*, s. 277.

(78) Mehmet Teyfik ÖZCAN, *Hukuk Sosyolojisine Giriş*, 2. Baskı, İstanbul 2003.

(79) Özcan, *Hukuk Sosyolojisine Giriş*, s. 3, 33, 72-73, 99 ve özellikle 172-174. Ayrıca modern toplumda ahlakın özel alana ait bir kategoriye dönüşmesi üzerine yapılan tespit de, (s. 113) bu rasyonelleşme eğilimine paralel olarak hukukun ahlaki alt dizgelemeden bağımsızlaşmasına ve şekli rasyonelliğin tek belirleyici haline geldiğine dair Weberyen görüşü desteklediği söylenebilir.

dan Özcan'ın Weber'den; sadece birkaç meşhur tezi aktarmak üzere değil, doğrudan doğruya onun temel yaklaşımını kendi hukuk sosyolojisi görüşlerini çerçevesinde ele almak üzere yararlandığı ifade edilebilir. Elbette bu Özcan'ın Weberyen bir sosyoloji geliştirdiği anlamına da gelmemelidir. Bunların dışında Özcan'ın eserlerinde Weber'in anlayış sosyolojisine ve yorumlayıcı yöntemine⁸⁰, sosyal eylemin ideal tiplerine⁸¹, sınıf teorisine⁸² ve meşru otoritenin ideal tiplerine⁸³ yer yer değinildiğini görüyoruz.

Yasemin Işıktaç "Hukukun Kaynağı Olarak Örf ve Adet Hukuku"⁸⁴ isimli eserinde bireylerin sosyal yaşam kurallarına uyum göstermeleriyle ilgili olarak ve sosyal saptamalara dair tespitleriyle Weber'in görüşlerine yer vermektedir. Davranış standartlarının oluşumuyla ilgili olarak psikolojik unsurun, diğer dış bağlayıcılıklardan daha etkin olduğu yönündeki bu tespitler çerçevesinde Işıktaç, birtakım sosyal normların tarihsel süreç içerisindeki oluşumuna değinmektedir.⁸⁵ Örf ve

adet kurallarının sosyolojik temellen-dirmesinde Işıktaç öncelikle davranış-lara ve bunlar arasından da Weber'in tanımladığı çerçevede sosyal eyleme başvurmaktadır.⁸⁶ Ardından Weber'in sosyal eylemlere dair tespit ettiği dört ideal tipten biri olan "geleneksel (tradi-tional) eylem" tipini ele almakta⁸⁷, örf ve adet hukukunun tanımlanması üze-rinde genişçe durduktan sonra "geçerli-lik" ve "meşruluk" unsurları bağlamın-da Weber sosyolojisinden yararlan-maktadır.⁸⁸ Öte yandan Işıktaç, "Top-lum ve Hukuk"⁸⁹ isimli makalesinde de Weber sosyolojisine geniş ölçüde baş-vurulmakta, hukukun rasyonelleşme eğiliminden bahsedilmekte⁹⁰, sosyal eylemlerin incelenmesinde Weber'in yaklaşımı temel dayanak olarak kabul edilmektedir.⁹¹

Mehmet Yüksel'in "Modernite Postmodernite ve Hukuk"⁹² isimli ese-rinde modernite ve hukuk ilişkileri bağlamında rasyonelleşmeye dikkat çekildiği, kapitalizmin gelişiminin ar-tan bir rasyonellik olarak hukuk üze-rinde ne gibi etkiler oluşturduğuna de-

(80) Özcan, *Hukuk Sosyolojisine Giriş*, s. 11.

(81) Özcan, *Hukuk Sosyolojisine Giriş*, s. 17.

(82) Özcan, *İlkel Toplumlarda Toplumsal Kontrol*, s. 158'de 12 nolu dipnot.

(83) Özcan, *Hukuk Sosyolojisine Giriş*, s. 55; Özcan, *İlkel Toplumlarda Toplumsal Kontrol*, s. 39'da 52 nolu dip-not; Mehmet Tevrik ÖZCAN, "Kişiliğin Önkoşulu Olarak Kamu Alanını Yeniden Düşünmek", *HfSA -14*, Hazırlayan: Hayrettin Ökçesiz, İstanbul 2005, s. 17.

(84) Yasemin IŞIKTAÇ, *Hukukun Kaynağı Olarak Örf ve Adet Hukuku*, 2. Baskı, İstanbul 1997.

(85) Işıktaç, *Örf ve Adet Hukuku*, s. 2-3.

(86) Işıktaç, *Örf ve Adet Hukuku*, s. 33.

(87) Işıktaç, *Örf ve Adet Hukuku*, s. 35.

(88) Işıktaç, *Örf ve Adet Hukuku*, s. 39-40.

(89) Yasemin IŞIKTAÇ, "Toplum ve Hukuk", *Hukuk Yazıları*, Ankara 2004, s. 165-208.

(90) Işıktaç, "Toplum ve Hukuk", s. 170. Weber'in rasyonelleşme kuramına Işıktaç'ın bir başka makalesinde de değinilmektedir: Yasemin IŞIKTAÇ, "Hukukun Çağdaş Gelişme Eğilimlerinin, Hukukun Kaynakları Kavramına Etkileri", *İÜHFİM*, Cilt: LIV, Sayı: 1-4, İstanbul 1994, s. 390-391.

(91) Işıktaç, "Toplum ve Hukuk", s. 184 vd.

(92) Mehmet YÜKSEL, *Modernite Postmodernite ve Hukuk*, Ankara 2002.

(93) Yüksel, s. 79, 88-92.

ğınildiği görülmektedir.⁹³ Modernite ve postmoderniteye ilişkin kuramsal tartışmaların hukuk bağlamında etraflica ele alındığı eserde *Habermas, Giddens* gibi bazı Weber takipçilerinin görüşle-rine de yer verilmektedir.⁹⁴

Mustafa Tören Yücel "Hukuk Sos-yolojisi"⁹⁵ isimli eserinde sosyal bilim-lerde iki farklı kategoriye indirgenebi-lecek hukuk tanımlarının bulunduğu-na işaret ederek bunları davranış modelin-den ve devletçi hukuk modelinden yo-la çıkan tanımlamalar olarak tespit et-miştir. *Weber*'i bu kategorilerden dev-letçi hukuk modeli içerisine dâhil eden *Yücel*, zorlayıcı aygıtın hukuku diğer sosyal normlardan farklılaştırdığına dair tespitini *Weber*'i hukukta devletin rolünü ön plana çıkaran bir konuma ta-şındığını düşünmektedir. Ancak *Yücel* burada *Weber*'in devlet hukuku ile devlet dışı hukuk arasında çizdiği ayrımı kaydırarak, yeniden klasik örf ve adet - hukuk ayrımı şeklinde bir anlayışı aktarmaktadır. Zorlama aygıtının ise sadece devletin görevliler eliyle yürüttüğü faaliyetleri ifade ettiği dile getirilmekte, *Weber*'in diğer psikolojik ve sosyal baskı biçimlerini bu zorlama aygıtından saymış olması göz önünde bulundurulmamaktadır.⁹⁷ Yücel, bunun dışında *Weber*'in hukuka ilişkin olarak tespit ettiği dört ideal tipe değinerek bu

ideal tipleri örnekleriyle belirten bir şe-maya da kitabında yer vermektedir.⁹⁸

Ali Şafak Balı'nın "Hukuk - Ta-nım, Kavram, İşlev ve Nitelik Sorunla-rı"⁹⁹ isimli eserinde modern hukuk ve geleneksel hukuk arasındaki farklılaş-manın temel noktalarına temas edifir-ken, *Gürkan*'ın kitabında rastladığımız birtakım dikotomilere işaret edildiğini görmek mümkündür. *Marx*'ta feoda-lizmden kapitalizme, *Durkheim*'da me-kanik dayanışmadan organik dayanış-maya, *Weber*'de geleneksel otoriteden rasyonel-yasal temelli bürokratik otorite-yeye; *Tönnies*'te cemaatten cemiyete evrilen tarihsel sürecin sanayileşme ve teknolojinin gelişimi gibi olaylarla pa-ralelliğine dikkat çekilmektedir.¹⁰⁰ Bu açıdan hukukun rasyonelleşmesinin onun ahlaki altdizgelerinden bağımsız-laşması süreci olarak belirginleştiğine dair bir yaklaşımı *Balı*'nın eserinde de görmek mümkündür.¹⁰¹ *Balı*'nın bir di-ğer çalışması olan "Tarih Boyunca Türk Devletlerinde Siyasi İktidarın Meşruluk Temelleri"¹⁰² içerisinde de *Weber*'in otorite ve meşruluk üzerine ortaya koyduğu ideal tipler ele alın-maktadır.¹⁰³ Makalenin tarihsel süreç boyunca ele aldığı siyasal iktidarlara ilişkin meşruiyet değerlendirmelerinde *Weber*'in ideal tiplerine önemli ölçüde başvurulduğu dikkati çekmektedir.

(94) Aynı konuda bir başka inceleme için bkz. Rukiye AKKAYA KİA, *Moderniteden Postmoderniteye Egemenlik ve Hukuk*, İstanbul 2006.

(95) Mustafa Tören YÜCEL, *Hukuk Sosyolojisi*, Ankara 2004.

(96) Yücel, s. 18.

(97) Yücel, s. 22-24.

(98) Yücel, s. 143-144.

(99) Ali Şafak BALI, *Hukuk - Tanım, Kavram, İşlev ve Nitelik Sorunları*, Konya 2005.

(100) Balı, s. 92.

(101) Balı, s. 94-95.

(102) Ali Şafak BALI, "Tarih Boyunca Türk Devletlerinde Siyasi İktidarın Meşruluk Temelleri" *SÜHF*, Cilt 12, Sayı 1-2, s. 89-142.

(103) Balı, s. 101-102.

Müslüm Turan tarafından kaleme alınan "Bürokratik ya da Teknikleştirilmiş Toplum Tasarımı" isimli makalenin de geniş ölçüde *Weber*yen rasyonalleşme kuramından, Frankfurt Okulu'nda görülen araçsal rasyonalite tespitlerinden ve bilhassa Habermas'ın tespitlerinden yola çıkıldığı görülmektedir. Bu açıdan Turan'ın *Weber*yen sosyolojiye belli bir yakınlık kurarak, modern hukuk ve modern toplum ilişkilerine bu perspektiften yaklaştığını söylemek mümkündür.¹⁰⁴

4. Sonuç

Türkiye'de *Weber* sosyolojisinin serencamı hakkındaki şu tespitleri, biraz uzun olmakla birlikte öneminden dolayı buraya aktarmam, zannediyorum yerinde olacaktır:

Doğan'ın (*Weber* üzerine doktora tezi¹⁰⁵ yazan *Doğan Özlem*'den bahsediliyor. DCK.) *Weber*'e ilgisinin nereden kaynaklandığını bilmiyorum. Onun bu ilgisinde Alman hocalarının şekillenmesinde etkili oldukları İstanbul Felsefeden mezun olmasının etkisi olabilir. Benim için merak etmeye değer olan, felsefe hocalarının yanıbaşlarındaki odalara oturan sosyoloji hocalarının, nasıl olup da *Weber* çizgisinden habermiş gibi davranabildikleridir. ... *Weber*'in Türkiye'deki sosyolojiye, ancak ve ancak bir *Marksizm* eleştiricisi olarak yorumlandıktan sonradır ki, dâhil edilebilmesidir. *Weber*'in yöntem anlayışıyla değil de protestan etiğine vurgusuyla sosyolojimize dâhil edilmesi ile Türkiye'deki Kemalist çizginin Kavayi Milliyeci Kemalizm ile si-

vil giyimli Atatürkçülük arasında ayrışması hiç de birbirinden kopuk değil gibidir. Bu iki versiyondan ilki zaman zaman sol Kemalist ya da ortanın solu çizgisi olarak adlandırılır. Bu çizginin tüm ulusalcı söylemine rağmen "izm, ist" takısıyla ifadelenirliği ilginçtir. Kemalist çizgi *Weber* ile hiç mi hiç ilgilenmemiştir. Atatürkçü çizgi ise *Weber*'i daima anti *Marksist* olarak etiketlemiş ve onu Protestan etiği söylemiyle ilgi alanına dahil etmiştir. Atatürkçü çizginin *Durkheim* yerine *Parsons*'ı, dayanışma yerine sosyal değişmeyi ve modernleşmeyi vurguladığını da ihmal etmeyelim. *Abercrombie*'ye hak verdircesine, Kemalizm ya da sonraki etiketiyle sol Kemalizm ise *Durkheim*'dan *Marx*'a sızramış. *Weber*'i gerek metodoloji gerek sosyoloji içre çalışmaları itibarıyla, yok saymıştır. Çünkü sol Kemalizm hem pozitivist hem de materyalisttir. Oysa, Atatürkçü çizgi pozitivist ama anti materyalisttir. Bu sebeple Atatürkçü çizgi *Weber*'in metodolojisini değil ama antimateryalist teorizasyonunu öne çıkarmıştır. Pozitivist olmayan Türk entelektüeli, Sabri Ülgener'den sonra *Doğan*'ın ışık tutuculuğunu yaptığı yola girenlerdir desem çok mu temelsiz bir iddiayı ileri sürmüş olurum? Sanmıyorum. Bu iddiama *Doğan*'ın kendisi karşı çıksa bile, "bu böyledir" diye düşünüyorum.¹⁰⁶

Buradaki tespitler Türkiye'deki hukuk sosyolojisi çalışmalarına ne kadar teşmil edilebilir, bilemiyorum. Yine de buradaki taramada *Çelebi*'nin tespitlerini zayıflatabilecek bazı örneklerle rastladığımı söylemem mümkün. *Hâmid Topçuoğlu*'nun bu konuda bil-

hassa öne çıktığını, yazılarının yayımlandığı dönemlerin de gözönünde bulundurulması hesaba katıldığında, belirtmek gerekiyor. Çünkü Topçuoğlu'nda, *Çelebi*'nin vurguladığı noktadan bakılacak olursa, *Weber*'in sadece sosyolojik tespitlerine değil, onun sosyolojisini bina ettiği bilim felsefesi anlayışına kadar uzanan bir ilgi alanının varlığı kendini göstermektedir.

Ancak benim açımdan tek mesele kesinlikle sadece Türkiye'de *Weber* sosyolojisiyle veya herhangi bir sosyolojik anlayışla ne kadar ilgilenildiği meselesi değildir. Esas olarak bu çalışmanın hazırlanmasına yol açan temel kaygının, ayakları yere basan bir düşünce dünyasına ulaşmak olduğu ifade edilebilir. Ayakları yere basan bir düşünce, ister sosyolojik bir yöntemden ister felsefi bir öncülenden etkilenmiş olsun; öznesinin kendini nerede bulduğu ve nerede bildiği hususlarında sarahate sahip olduğu bir düşüncedir. Dolayısıyla ayakların yere basması sadece mecazî bir kavrayış olamaz. Çok ayrıntılı ve çok derinlikli bir kuramsal temelle dayanmak ayakların yere basmasını sağlamaz. Düşünce dünyasında kendine bir yer açan kimsenin, parçası olduğu toplumun ve yaşadığı ülkenin hangi toplum ve hangi ülke olduğu konusunda ulaştığı sarahat, hem kendi topluma hem de başka toplumlara yönelik olarak bir şey anlatabilme seviyesine ulaşmasını temin edecektir. Ayakları yere basmıyorsa, ortaya konulan düşünce eseri okuyucularına bir tür "zihin jimnastiği" sağlamaktan öteye gidemeyecektir. O halde birilerine bir şey anlatma kaygısıyla giriştiğimiz kuramsal veya uygulamalı bir çalışmayı yaşadığımız ülkeyi ve parçası olduğumuz toplumu tanıyıp bilerek meydana getir-

me mecburiyetimiz vardır. Tabii bu ülkede yaşamaya ve bu toplumun bir parçası olmaya değer veriyorsak. Değer vermek ve değerini bilmek değerli olmanın şartıdır. Bu toplumun değerleri hakkındaki kanaatlerimiz bizim neye değer verdiğimiz ve neye değer vermediğimiz hususunu aydınlatacağı gibi, ayaklarımızın nereye bastığı sorusuna da cevap temin edecektir. Ayaklarımız gerçekten de bir yere basıyorsa muhataplarımız bizim anlattıklarımızdan bir şey anlama şansına sahip olacak, bizim onlara nereden seslendiğimiz konusunda edindikleri izlemin, onların da kendi yerlerinin neresi olduğu konusunda aydınlanmalarına yardımcı olacaktır. Böylelikle hem biz hem de muhataplarımız bulunduğumuz zeminin ve üzerine konduğumuz mekânın bilinci içerisinde bulunabilecek, karşılıklı olarak konmamız yani "kon-uş" mamız sayesinde gerçek bir iletişime geçebileceğiz. İnsanların konuşa konuşa "anlaş"maları, insanların diğer canlılardan farklı bir özgürleşme (özü-gürleşme) yolu tercih edebileceklerine de işaret eder. Bu da dilin konvansiyonel olmaktan çok, insanın kendini beyan etmesi, varlığını ortaya koyması yönünde bir amaç taşıdığı anlamına gelir. Heidegger'in meşhur "dil varlığın evidir" sözünden de anlaşılabilir gibi. Öyleyse, sosyal gerçeklikle ilgilenen bizlerin, mesela, Türkiye'nin kendine ait bir geleceği olacak mı, sorusuna vereceğimiz cevap yerimizi tayin edilecektir. Türkiye'nin geleceğinin kendine ait değil de birtakım "uluslar-üstü" kuruluşlara ve "okyanus-ötesi" güçlere ait olabileceği düşüncesini taşımak da bu türden bir belirleyicilik içerebilir.

(104) Müslüm TURAN, "Bürokratik ya da Teknikleştirilmiş Toplum Tasarımı" HFS 15, İstanbul 2006, s. 199-206.

(105) Tezin gözden geçirilmiş baskısı için bkz. Doğan ÖZLEM, *Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji*, 3. Baskı, İstanbul 2001.

(106) Nilgün ÇELEBİ, "Hermes'le Gelen", *Anlama ve Yorum - Doğan Özlem Armağan Kitabı*, Haz.: A. Kadir Çüçen, Hatice Nur Erkazan, Güçlü Ateşoğlu, İstanbul 2004, s. 76-77.

Bu kaygıların bir uzantısı olarak, hukuk sosyolojisi alanında yapılacak çalışmaların sadece neler olduğunu bilmekle değil, hangi amaca yöneldiklerini anlamakla bizim nazarımda bir değer kazanabileceğini ifade etmek istiyorum. Gerek geçmişte yapılanlar gerekse yapılacak olanlar, ayakları yere sağlam bastığı müddetçe bize bir şey anlatma gücü taşıyacak ve bizi bulunduğu yere çağırma imkânı bulacaktır. Denebilir ki yapılan çalışmaların değeri bize bir şey anlatabilmesiyle alakalıdır. Ayakları yere basmak yerine, sahibine basamak olmak amacına yönelmiş olan çalışmaların ise (sırf akademik ilerleme amacıyla kaleme alınmış olmak gibi) herhangi bir muhatabının olabileceğini söylemek çok zor.

Elbette bu yazıda ele aldığım eserler hakkında bu türden bir değerlendirme belirtmem mümkün değil. Bahsedilen eserlerin değerleri, onların kendi muhataplarıncı tespit edilecektir. Yazımın başında da ifade ettiğim gibi, burada yalnızca bir literatür taraması yapmış olmakla yetiniyorum. Ayakları yere basacak eserler hazırlayanlara bir yardımı dokunması ümidiyle.

Bibliyografya

- BALI, Ali Şafak, *Hukuk - Tanım, Kavramı, İşlev ve Nitelik Sorunları*. Konya 2005.
- BALI, Ali Şafak, "Tarih Boyunca Türk Devletlerinde Siyasi İktidarın Meşruluk Temelleri" *SÜHFD*, Cilt 12, Sayı 1-2, s. 89-142.
- CAN, Cahit, *Toplumsal İnsanın Evrensel Doğası ve Cinsel Suçlar*, Ankara 2002.
- CAN, Cahit, *Hukuk Sosyolojisi ve Tarih Açısından Resepsiyon*, (Basılmamış Doçentlik Çalışması) Ankara 1982.
- ÇELEBİ, Nilgün, "Hermes'le Gelen", *Anlama ve Yorum - Doğan Özlem Armağan Kitabı*. Haz.: A. Kadir Çüçen, Hatice Nur Erkızan, Güçlü Ateşoğlu. İstanbul 2004, s.71-79.
- ÇOBANOĞLU, Rahmi, *Hukukta Gaye Problemi*, İstanbul 1964.
- GURVITCH, Georges, "Hukuk Sosyolojisinin Konusu ve Problemleri", Çeviren: Hamide Topçuoğlu, *AÜHFD*, Yıl 1949, Cilt 6. Sayı. 2-4, s. 222-245.
- GURVITCH, Georges, "Hukuk Sosyolojisinin Kurucuları ve Bugünkü Cereyanlar", Çeviren: Hamide Topçuoğlu, *AÜHFD*, Yıl 1951, Cilt 8. Sayı 3-4, s. 629-642.
- GÜRİZ, Adnan, *Kapitalist İdeoloji Üzerine Bir İnceleme*, Ankara 1995.
- GÜRKAN, Ülker, *Hukuk Sosyolojisine Giriş*. 4. Baskı, Ankara 2005.
- HEGEL, G.W. F., *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, Çeviren: Cenap Karakaya, 2. Baskı, İstanbul 2004.
- HİRŞ, Ernst, *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Dersleri*, Güncel Dile Uyarlayan: Selçuk Baran (Veziroğlu), Üçüncü Tıpkı Basım, Ankara 2001.
- IŞIKTAÇ, Yasemin, "Hukukun Çağdaş Gelişme Eğilimlerinin, Hukukun Kaynakları Kavramına Etkileri", *İÜHFM*, Cilt: LIV, Sayı: 1-4, İstanbul 1994, s. 385-401.
- IŞIKTAÇ, Yasemin, *Hukukun Kaynağı Olarak Örf ve Adet Hukuku*. 2. Baskı, İstanbul 1997.
- IŞIKTAÇ, Yasemin, "Max Weber'in 'Anlayış Sosyolojisi' Yönteminin Hukuka Uygulanması Üzerine Bir Deneme", *İÜHFM*, Cilt: LIII, Sayı: 1-4, İstanbul 1991, s. 273-281.
- IŞIKTAÇ, Yasemin, "Toplum ve Hukuk", *Hukuk Yazıları*, Ankara 2004.
- İZVEREN, Adil, *Hukuk Sosyolojisi*. 2. Baskı, İzmir 1995.
- İZVEREN, Adil, *Toplumsal Törebilim (Sosyal Ahlâk)*, Ankara 1980.
- KAVAS, D. Celaleddin, *Max Weber Sosyolojisi Işığında Modern Hukukun Rasyo-*

- nel Temeli*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007.
- KEYMAN, Selahattin, *Hukuka Giriş ve Metodoloji*, Ankara 1981.
- ÖKÇESİZ, Hayrettin "Hukuk Devleti", *Hukuk Devleti*, Hazırlayan: Hayrettin Ökçesiz, İstanbul 1998, s. 19.
- ÖKTEM, Niyazi, "Max Weber", *İÜHFM*, Cilt: LIV, Sayı: 1-4, İstanbul 1994, s. 369-384.
- ÖKTEM, Niyazi / TÜRKBAĞ, Ahmet Ulvi, *Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet*, İstanbul 1999.
- ÖZBİLGİN, Tark, *Eleştirel Hukuk Sosyolojisi Dersleri*, İstanbul 1971.
- ÖZCAN, Mehmet Tefvik, *İlkel Toplumlarda Toplumsal Kontrol*, İstanbul 1998.
- ÖZCAN, Mehmet Tefvik, *Hukuk Sosyolojisine Giriş*. 2. Baskı, İstanbul 2003.
- ÖZCAN, Mehmet Tefvik, "Kişiliğin Önkoşulu Olarak Kamu Alanını Yeniden Düşünmek", *HFSA -14*, Hazırlayan: Hayrettin Ökçesiz, İstanbul 2005, s. 15-25.
- ÖZLEM, Doğan, *Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji*. 3. Baskı, İstanbul 2001.
- SAN, Coşkun, *Max Weber'de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi*, Ankara 1971.
- TOPÇUOĞLU, Hâmide, *Hukuk Sosyolojisi (Sosyoloji Açısından Hukuk)* Cilt I, 3. Baskı, İstanbul 1969.
- TOPÇUOĞLU, Hâmide, *Hukuk Sosyolojisi Dersleri II (Sosyoloji Açısından Hukuk)* Ankara 1984.
- TOPÇUOĞLU, Hâmide, *Hukuk Sosyolojisi (Birinci ve İkinci Cilt Özetleri) 1973-77 Öğretim Yılı Ders Takrirleri*, Ankara 1977.
- TOPÇUOĞLU, Hâmide, "Max Weber Sosyolojisine Göre Hukuki Düşüncenin Kategorileri ve Yeni Hukuk Normlarının Teşekkül Tarzları", *Ord. Prof. Dr. Ernst E. Hirsch'e Armağan*, Ankara 1964, s. 199-260.
- TURAN, Müslüm, "Bürokratik ya da Teknikleştirilmiş Toplum Tasarımı" *HFSA - 15*, Hazırlayan: Hayrettin Ökçesiz, İstanbul 2006, s. 199-206.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, *Max Weber - Günümüzde ve Türkiye'de Weberci Görüşler*, İstanbul 1985.
- YELKEN, Ramazan, *Cemaatin Dönüşümü - Geç Modern Dönemde Cemaat Sosyolojisi*, Ankara 1999.
- YÜCEL, Mustafa Tören, *Hukuk Sosyolojisi*, Ankara 2004.
- YÜKSEL, Mehmet, *Modernite Postmodernite ve Hukuk*, Ankara 2002.